

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE DOĞRU MASKE KULLANIM DURUMU, PANDEMİ ALGISI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

CORRECT MASK USAGE STATUS, PANDEMIC PERCEPTION AND AFFECTING FACTORS IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Özgür ÖNAL¹, Kıymet BATMAZ¹, Betül ÇOBAN¹, Ayşe YILDIRIM UZ¹, Merve GÜBLÜ¹, Ersin USKUN¹, Ahmet Nesimi KİŞİOĞLU¹

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada, COVID-19 pandemisi sürecinde doğru maske kullanımını ve pandemi algısını etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot: Çalışmada, doğru maske kullanımıyla birlikte sosyo-demografik özellikler, maske kullanımına yönelik tutum ve davranışlar, salgından korunma önlemlerini bilme ve uygulama, Türkiye'deki ve Dünya'daki vaka sayısını takip etme, pandemiye öldürücü ve bulaşıcı görme, uygulanan kısıtlamaları gerekli görme, pandemi öncesi döneme kıyasla el yıkama sıklığında ve stres seviyesinde artma, ev ziyareti sıklığında azalma ile eve getirilen ürünlere farklı bir müdahalede bulunma durumları incelenmiştir.

Bulgular: Çalışmada, pandemi sürecinde insanlarla iletişimde her zaman maske kullandığını söyleyenler %54,4 maskesini ağız ve burnunu kapatacak şekilde kullandığını söyleyenler %91,6 bulunmuştur. Buna rağmen araştırmacıların gözlemine göre doğru maske kullanım sıklığı %64,0 olarak saptanmıştır. Katılımcıların %93,2'si maske kullanımını gerekli görmesine rağmen %20,0'ı yasak olduğu için maske kullandığını belirtmiştir. Kişilerin %87,6'sı pandeminin gerçekte var ve önemli boyutta olduğunu, %12,4'ü pandeminin var ama önemsiz boyutta olduğunu ya da pandeminin olmadığını söylemiştir. Yapılan çoklu analizlerde pandeminin gerçek ve önemli boyutta olduğu görüşü; 50 yaş üzeri, mikroorganizmanın bulaşıcılığını yüksek bulan, ülkedeki vaka sayısını takip eden ve yasak olmasa da korunmak için maske takmaya gönüllü olan bireylerde anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. COVID-19 geçirmiş tanıdığı olan ve pandeminin öldürücülüğünü yüksek bulan bireylerde ise doğru maske kullanımı anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Sonuç: Araştırmada maske kullanımına ilişkin kişisel beyanlar yüksek bulunmuşsa da doğru maske kullanımı yeterli düzeyde değildir. Buna karşın kişilerin pandemi algısının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Algi, COVID-19, Maske, Pandemi.

ABSTRACT

Objective: In this study, it was aimed to examine the factors affecting the correct use of masks and pandemic perception during the COVID-19 pandemic process.

Methods: In the study, together with the use of the correct mask, socio-demographic characteristics, attitudes and behaviors towards the use of masks, knowing and applying the precautions to prevent the epidemic, following the number of cases in Turkey and in the world, seeing the pandemic as lethal and contagious, seeing the restrictions applied as necessary, frequency of hand washing compared to the pre-pandemic period and An increase in the stress level, a decrease in the frequency of home visits and a different intervention to the products brought to the house were examined.

Results: In this study, those who said that they always used a mask in communicating with people during the pandemic process were 54.4%, and 91.6% said that they used the mask like cover their mouth and nose. However, according to the observations of the researchers, the frequency of correct use of masks was found to be 64.0%. Although 93.2% of the participants thought it necessary to use a mask, 20.0% of them stated that they used a mask because it was forbidden. 87.6% of the people said that the pandemic actually existed and was of significant size, 12.4% said the pandemic was present, but it was insignificant or that there was no pandemic. In the multiple analyzes made; The opinion that the pandemic is real and significant in people over the age of 50, people who find the contagiousness of the microorganism high, people who follow the number of cases in the country and volunteer to wear a mask for protection although it is not prohibited, was found to be significantly high. The correct use of masks was found to be significantly higher in individuals who had know persons with COVID-19 and found the lethality of the pandemic high.

Conclusion: Although the use of masks was found to be high in our research area, the correct use of masks is not sufficient. However, it can be said that people's perception of the pandemic is at a sufficient level.

Keywords: COVID-19, Mask, Pandemic, Perception

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Özgür ÖNAL, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye. **E-mail:** ozguronal@sdu.edu.tr

Bu makaleye atıf yapmak için / Cite this article: Önal Ö., Batmaz K., Çoban B., Yıldırım Uz A., Güblü M., Uskun E., Kişioğlu A.N. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde doğru maske kullanım durumu, pandemi algısı ve etkileyen faktörler. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 7(18), 01-11. <http://dx.doi.org/10.46648/gnj.363>

GİRİŞ

Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyeti'nde başlayıp tüm Dünya'yı etkisi altına alan ve SARS-CoV-2 olarak adlandırılan virüsün neden olduğu COVID-19 enfeksiyonu, 11 Mart 2020 itibariyle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Dikmen ve ark., 2020). Salgın başlangıcından itibaren bir yıl içerisinde dünya üzerinde yaklaşık 125 milyon kişi enfekte olmuş, 3 milyona yakın kişi ölmüştür (World Health Organization [WHO], 2020a). Solunum yolu semptomları ön planda görülmekle beraber pek çok sistemle ilgili problemlere yol açmakta, asemptomatik veya hafif hastalık tablosundan çoklu organ yetmezliğine kadar geniş bir skalada prognoz göstererek tüm Dünya'da ciddi sağlık etkileri ile sosyal ve ekonomik sonuçları olmaktadır (Dikmen ve ark., 2020).

COVID-19 bulaşını azaltmada tek başına yeterli olmayacağı tüm otoritelerce vurgulansa da etkili tekniklerden birisi maske kullanımıdır (M.W. Wang et al., 2020; WHO, 2020b). Yaygın kullanımda medikal olmayan maskelerin dahi fayda sağladığı düşünülmektedir (Eikenberry et al., 2020). Maske ve diğer koruyucu ekipmanların kullanımı pandemi sürecinde ani şekilde küresel bir öneme ulaşmış, koruyucu ekipman temini açısından gerek ülkelerin kendi içinde gerekse ülkeler arasında krizler yaşanmıştır (Dikmen ve ark., 2020; M. W. Wang et al., 2020; U. S. News & World Report, 2020). Ülkemizde maskeye artan talep sonrası fiyatlardaki aşırı artış sonucu, ilk etapta maske satışı yasaklanmış ve devlet tarafından maske dağıtımı başlamış; sonrasında ise tavan fiyat düzenlemesi ile tekrardan maske satışına izin verilmiştir. (Alıcılar ve Çöl, 2020; Ticaret Bakanlığı, 2020). Tüm bunların yanında maskelerin doğru şekilde ve yaygın kullanımı dünyada tam olarak standart sağlanmış bir konu değildir (J. Wang et al., 2020). Bu konuda devletlerin sosyal medya destekli eğitim ve bilgilendirme çalışmaları son derece önemli görülen ve üzerinde çalışılan uygulamalardır (Güreşçi, 2020; J. Wang et al., 2020; Şirin ve ark., 2020). Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Bakanlığı da başta sadece hastaların ve bakım verenlerin maske kullanımını önerse de salgının hızla yayılması sonucu şu anda açık ve kapalı kalabalık alanlarda tüm halkın maske kullanımını tavsiye etmektedirler (Sağlık Bakanlığı, 2020; Sancak ve Çöl, 2020; WHO, 2020b). İlimizde 15.05.2020 tarihli 28 sayılı İl Umumi Hıfzıssıhha Kurulu kararı sonrasında maske kullanımı hane dışı tüm alanlarda zorunlu hale gelmiştir ve bu uygulama halen devam etmektedir (Isparta İl Hıfzıssıhha Kurulu, 2020). Faydaları, zararları ve etkinliği üzerine tartışmalar ve araştırmalar yapılmış olsa da maske kullanımı, diğer tedbirlerle beraber salgın kontrolündeki başrollerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (J. Wang et al., 2020; MacIntyre and Chughtai, 2020; WHO, 2020b).

Temas ve damlacık yoluyla insandan insana bulaştığı ortaya konan bu etkenle savaş, ancak tüm toplumca uygulanacak fiziksel mesafe, maske kullanımı, el temizliği ve genel hijyen gibi kurallarla mümkün olmaktadır (Dikmen ve ark., 2020; WHO, 2020b). Önlemlerin doğru ve etkili şekilde uygulanması için kişilerin ne tür bir tehlike ile karşı karşıya olduklarını bilmeleri, gerçek bir pandemi ile mücadele edildiğinin bilincinde olmaları gerekmektedir (Güreşçi, 2020). Doğru bir pandemi bilincinin tüm toplumca sağlanması için gerekli çalışmaların yürütülmesi, genel yanlış algıların düzeltilmesi, spekülasyonlar sonucu halkın paniğe kapılmasının önüne geçilmesi son derece önemlidir (Güreşçi, 2020). Pandemi sürecinde ülkemizde ve Dünya'da pandeminin gerçekten var olup olmadığı ve alınması gereken önlemlerin gerekliliği gibi konular sıkça sorgulanmış, bu durum hem kurallara uyulmamasına ve toplumsal ayrışmalara hem de çeşitli eylemlere ve protestolara yol açmıştır (Wikipedia, 2020). Literatürde maske kullanımı ve pandemi algısını etkileyen faktörler çeşitli çalışmalarla incelenmiş olmakla birlikte, özellikle ulusal düzeyde konunun fazla irdelenmediği saptanmıştır (Cumbo and Scardina, 2021; Erfani et al., 2020).

Maske, mesafe, hijyen önlemlerine uyulması ve pandemi algısının toplum içerisinde doğru şekilde oluşturulması, içinde bulunduğumuz pandeminin gidişatına yön verecek önemli parametrelerdendir (J. Wang et al., 2020). Bu çalışmada, Isparta ilinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin maske kullanım durumlarının, pandemi algılarının ve etkileyen faktörlerin ortaya konması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Araştırma, kesitsel analitik tipte gözlemsel bir araştırmadır. Araştırma 2021 Ocak-Şubat aylarında Isparta il merkezinde yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini, il merkezinde kalabalık alanlardaki 18 yaş ve üzeri gönüllü bireyler oluşturdu. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için Open Epi programı kullanılmıştır; evren 262.255, prevalans %50, güven aralığı %97, sapma %7 ve desen etkisi 1 olarak kabul edildiğinde

örneklem büyüklüğü 240 olarak hesaplanmış ve çalışmaya 250 kişi alınması kararlaştırılmıştır. Kota örneklem yöntemiyle 250 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırma verileri, literatür doğrultusunda hazırlanan anket formu aracılığıyla yüz yüze ve gözlem altında veri toplama yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anket formu; katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve COVID-19 pandemisi ile ilgili bilgi-tutum ve davranışın sorgulandığı toplam 53 sorudan oluşturulmuştur.

Araştırmının bağımlı değişkenleri “doğru maske kullanım durumu” ve “pandemi algısı”dır. Doğru maske kullanımı, ağız, burun ve çeneyi tam kapatacak şekilde maske kullanmayı (WHO, 2020b); pandemi algısı ise COVID-19 pandemisini önemli veya önemsiz görmeyi ifade etmektedir. Bağımsız değişken olarak sosyo-demografik özellikler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, meslek, gelir düzeyi, aile tipi, evde 20 yaş altı ve/veya 65 yaş üstü birey varlığı, düzenli ilaç kullanımı gerektiren hastalık ve düzenli kullanılan ilaç varlığı, sigara kullanma durumu, COVID-19 geçirme durumu, ev halkı ve/veya tanıdıklarda COVID-19 geçirme durumu), maske kullanımına yönelik tutum ve davranışlar, salgından korunma önlemlerini bilme ve uygulama, Türkiye’deki ve Dünya’daki vaka sayısını takip etme, pandemiye öldürücü ve bulaşıcı görme, uygulanan yasakları (hafta sonu, bayram dönemi, 65 yaş üstü ve 20 yaş altı bireylere uygulanan sokağa çıkma yasağı) gerekli görme, pandemi öncesi döneme kıyasla el yıkama sıklığında ve stres seviyesinde artma, ev ziyareti sıklığında azalma ile eve getirilen ürünlere farklı bir müdahalede bulunma alınmıştır.

Araştırmada Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 10.08.2020 tarihli ve 223 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Anket uygulaması öncesi araştırmaya dahil olmayı kabul eden bireylere, araştırma süreci (araştırmanın amacı, uygulanması, katılımın gönüllülük esasına bağlı olduğu vb.) hakkında gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

Toplanan veriler istatistik paket programı kullanılarak sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma ile tanımlayıcı istatistikler, ki kare testi, bağımsız gruplarda t-testi, tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) ve lojistik regresyon kullanılarak değerlendirilmiştir. Tek değişkenli analizlerde anlamlı bulunan değişkenler, lojistik regresyon modeline dahil edilmiştir. $p < 0,05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

Çalışmaya yaşları 18 ile 77 arasında değişen 250 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması $37,26 \pm 14,92$ olup, %53,2’si kadındır. Katılımcıların büyük çoğunluğu üniversite ve üzeri eğitim almış (%55,6) olup, %45,0’ı mavi ve beyaz yakalı işlerde çalışmaktadır. Haneye giren aylık gelire bakıldığında ise kişilerin %46,0’ı asgari ücret ile 4999 TL arası, %6,4’ü ise asgari ücretten az gelire sahip olduğu saptanmıştır. Büyük çoğunluğu çekirdek ailede yaşayan (%86,0) çalışma grubunun %54,0’ı evlidir. Araştırma grubunun sigara kullanım sıklığı %24,4’tür (Tablo 1).

Tablo 1. Doğru Maske Kullanımı ve Salgın Algısını Etkileyen Sosyo-Demografik Özellikler

Özellikler	Toplam	Doğru Maske kullanımı		Pandemi algısı	
	n (%)	Evet n (%)	Hayır n (%)	Var n (%)	Yok n (%)
Cinsiyet					
Kadın	133 (53,2)	87 (54,4)	46 (51,1)	124 (56,6) **	9 (29,0)
Erkek	117 (46,8)	73 (45,6)	44 (48,9)	95 (43,4)	22 (71,0)
Eğitim Durumu					
Ortaokul mezunu ve altı	50 (20,0)	33 (20,6)	17 (18,9)	47 (21,5)	3 (9,7)
Lise mezunu	61 (24,4)	39 (24,4)	22 (24,4)	49 (22,4)	12 (38,7)
Üniversite mezunu ve üstü	139 (55,6)	88 (55,0)	51 (56,7)	123 (56,2)	16 (51,6)
Medeni Durum					
Evli	135 (54,0)	70 (43,8)	35 (38,9)	89 (40,6)	16 (51,6)
Bekar	105 (42,0)	85 (53,1)	50 (55,6)	121 (55,3)	14 (45,2)
Boşanmış/Dul	10 (4,0)	5 (3,1)	5 (5,6)	9 (4,1)	1 (3,2)

Meslek					
Beyaz yakalı	73 (29,2)	49 (30,6)	24 (26,7)	64 (29,2)	9 (29,0)
Mavi yakalı	39 (15,6)	26 (16,3)	13 (14,4)	33 (15,1)	6 (19,4)
Öğrenci	64 (25,6)	39 (24,4)	25 (27,8)	56 (25,6)	8 (25,8)
Ev hanımı/İşsiz	51 (20,4)	32 (20,0)	19 (21,1)	47 (21,5)	4 (12,9)
Esnaf/Çiftçi	10 (4,0)	7 (4,4)	3 (3,3)	6 (2,7)	4 (12,9)
Emekli	13 (5,2)	7 (4,4)	6 (6,7)	13 (5,9)	0 (0,0)
Aylık haneye giren toplam gelir					
Asgari ücretten az	16 (6,4)	9 (5,6)	7 (7,8)	13 (5,9)	3 (9,7)
Asgari ücret-4999 TL	115 (46,0)	71 (44,4)	44 (48,9)	100 (45,7)	15 (48,4)
5000-6999 TL	62 (24,8)	44 (27,5)	18 (20,0)	53 (24,2)	9 (29,0)
7000-9999 TL	33 (13,2)	19 (11,9)	14 (15,6)	30 (13,7)	3 (9,7)
10000 TL ve üstü	24 (9,6)	17 (10,6)	7 (7,8)	23 (10,5)	1 (3,2)
Aile tipi					
Çekirdek	215 (86,0)	138 (86,3)	77 (85,6)	191 (87,2)	24 (77,4)
Geniş	14 (5,6)	11 (6,9)	3 (3,3)	10 (4,6)	4 (12,9)
Yalnız/Arkadaşıyla	19 (7,6)	11 (6,9)	10 (11,1)	18 (8,2)	3 (9,7)
Sigara kullanma durumu					
Evet	61 (24,4)	34 (21,3)	27 (30,0)	53 (24,2)	8 (25,8)
Hayır	182 (72,8)	122 (76,3)	60 (66,7)	160 (73,1)	22 (71,0)
Bırakmış	7 (2,8)	4 (2,5)	3 (3,3)	6 (2,7)	1 (3,2)
Toplam	250 (100,0)	160 (100,0)	90 (100,0)	219 (100,0)	31 (100,0)

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001, Karşılaştırmalarda sütun yüzdesi kullanılmıştır.

Evde 20 yaş altı birey varlığı %47,2 ve evde 65 yaş üstü birey varlığı %13,6'dır. Düzenli ilaç kullanımı gerektiren hastalık varlığı %24,0'dır. Katılımcıların %7,6'sı kendisi COVID-19 geçirmiş olup, %9,6'sının evinde COVID-19 geçiren ve %64,8'inin tanıdıkları arasında COVID-19 geçiren birey vardır. Katılımcılar arasında COVID-19'dan korunmak için maske, mesafe, temizlik kuralını tam bilenlerin sıklığı %78,0 olmasına rağmen; tam uygulayanların sıklığı %29,6'dır. Çalışma grubunda Türkiye'deki günlük vaka sayısını takip edenlerin sıklığı %82,8, Dünya'daki günlük vaka sayısını takip edenlerin sıklığı ise %64,0'dır. Kişilerin %87,6'sı pandeminin gerçekte var ve önemli boyutta olduğunu belirtmiştir. Pandemi öncesi döneme kıyasla kişilerin %80,4'ünün el yıkama sıklığı artmış, %88,0'ının ev ziyareti sıklığı azalmış, %68,4'ünün stres seviyesi artmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Doğru Maske Kullanımı ve Salgın Algısını Etkileyen Diğer Değişkenler

	Toplam	Doğru Maske Kullanımı		Pandemi Algısı	
		Evet	Hayır	Var	Yok
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Evde 20 yaş altı birey varlığı	118 (47,2)	76 (47,5)	42 (46,7)	103 (47,0)	15 (48,4)
Evde 65 yaş üstü birey varlığı	34 (13,6)	23 (14,4)	11 (12,2)	32 (14,6)	2 (6,5)
Düzenli ilaç kullanımını gerektiren hastalık varlığı	60 (24,0)	38 (23,8)	22 (24,4)	55 (25,1)	5 (16,1)
Düzenli kullanılan ilaç varlığı	58 (23,2)	36 (22,5)	22 (24,4)	53 (24,2)	5 (16,1)
COVID-19 geçirme durumu	19(7,6)	13(8,1)	6 (6,7)	14 (6,4)	5 (16,1)
Ev halkında COVID-19 geçirme durumu	24(9,6)	13(8,1)	11 (12,2)	21 (9,6)	3 (9,7)
Korona geçiren tanıdık varlığı	162(64,8)	114(71,3)**	48 (53,3)	140 (63,9)	22 (71)
Korona kısıtlamaları döneminde;					
MMT kuralını tam bilen	195 (78)	124 (77,5)	71 (78,9)	175 (79,9)	20 (64,5)
MMT kuralını tam uygulayan	74 (29,6)	48 (30,0)	26 (28,9)	61 (27,9)	13 (41,9)
Türkiye'deki vaka sayısını takip eden	207 (82,8)	128 (80)	79 (87,8)	187 (85,4)**	20 (64,5)

Dünyadaki vaka sayısını takip eden	160 (64)	103 (64,4)	57 (63,3)	145 (66,2)	15 (48,4)
Pandeminin gerçekte var ve önemli boyutta olduğunu düşünen	219 (87,6)	139 (86,9)	80 (88,9)	-	-
Pandemi öncesi döneme kıyasla;					
El yıkama sıklığı artan	201 (80,4)	131 (81,9)	70 (77,8)	183 (83,6)**	18 (58,1)
Ev ziyareti sıklığı azalan	220 (88)	142 (88,8)	78 (86,7)	195 (89,0)	25 (80,6)
Stres seviyesi artan	171 (68,4)	109 (68,1)	62 (68,9)	156 (71,2)*	14 (48,4)
Toplam	250 (100,0)	160 (100,0)	90 (100,0)	219 (100,0)	31 (100,0)

MMT: Maske, Mesafe, Temizlik, *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001, Karşılaştırmalarda sütun yüzdesi kullanılmıştır.

Çalışmaya katılanlardan pandeminin öldürücülüğünü ve bulaşıcılığını, salgınla ilgili önlemlere uyma konusunda kendilerini ve uygulanan yasakların gerekliliğini 1 ile 10 puan arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Kişilerin verdikleri puan ortalamaları ve standart sapmaları incelendiğinde pandemiye öldürücü görme $7,05 \pm 2,69$; mikroorganizmayı bulaşıcı görme $8,45 \pm 2,05$, salgınla ilgili önlemlere uyma $7,96 \pm 1,89$ dur. Uygulanan yasakları gerekli görme; hafta sonu ve bayram dönemi için $8,23 \pm 2,62$; 65 yaş üzeri bireyler için $8,30 \pm 2,44$; 20 yaş altı bireyler için $7,58 \pm 2,70$ tir (Tablo 3).

Tablo 3. Doğru Maske Kullanımı ve Pandemi Algısı Olan ve Olmayan Bireylerin Yasaklar ile İlgili Sorulara 1-10 Arasında Verdikleri Puan Ortalamaları Ve Yaşları Arasındaki Farkın İncelenmesi

		Toplam	Doğru Maske Kullanımı		Pandemi Algısı	
		Ort ±SD	Evett	Hayır	Var	Yok
			Ort ±SD	Ort ±SD	Ort ±SD	Ort ±SD
Yaş		37,26±14,92	36,49±14,89	38,64±14,94	37,84±15,21	33,19±12,11
Pandemiye öldürücü görme düzeyi		7,05±2,69	7,21±2,51	6,75±2,96	7,28±2,54***	5,41±3,15
Pandemiye bulaşıcı görme düzeyi		8,45±2,05	8,49±1,97	8,37±2,20	8,63±1,92**	7,16±2,49
Pandemiyle ilgili önlemlere uyma düzeyi		7,96±1,89	8,04±1,80	7,82±2,05	8,06±1,71	7,22±2,80
Uygulanan yasakları gerekli görme düzeyi;						
Hafta sonları/bayram dönemi uygulanan		8,23±2,62	8,31±2,49	8,07±2,86	8,40±2,45*	7,00±3,42
65 yaş üzeri bireylere uygulanan		8,30±2,44	8,33±2,46	8,24±2,41	8,39±2,36	7,61±2,91
20 yaş altı bireylere uygulanan		7,58±2,70	7,36±2,76	7,95±2,57	7,78±2,51*	6,12±3,50

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Pandemi sürecinde insanlarla iletişimde her zaman maske kullandığını söyleyenler %54,4'dür. Katılımcıların %91,6'sı maskesini ağızını ve burnunu kapatacak şekilde kullandığını söylemesine rağmen araştırmacıların gözlemine göre doğru maske kullanım sıklığı %64,0 olarak saptanmıştır. Katılımcıların %93,2'si maske kullanımını gerekli görmesine rağmen %20,0'ı yasak olduğu için maske kullandığını belirtmiş, ayrıca %40,4'ü her 4-6 saatte bir maske değiştirirken, %19,6'sı aynı maskeyi 1 günden uzun süre kullandığını söylemiştir. Katılımcıların %75,2'si açık alanda, %96,0'ı kapalı alanda, %44,0'ı özel aracında, %94,8'i toplu taşıma araçlarında maske kullandığını belirtmiştir. Maske satın alırken maskenin kalitesini kontrol edenler %60,8, maskeyi takmadan önce ve çıkardıktan sonra ellerini temizleyenler %81,6 olarak bulunmuştur. Takıp çıkarırken eliyle maskenin iç ve dış yüzeyine temas etmeyenler %76,4, maskesi takılı durumdayken dış yüzeyine temas edenler %22,8'dir. Katılımcıların %64,4'ü maskesi nemlendiğinde, %90,8'i maskesi kirlendiğinde maskesini değiştirdiğini; %22,0'ı kullanılmış maskesini cep ya da çantasına koyduğunu

söylemiştir. Çalışma grubunun %58,4 ü dışarıdan eve gelen ürünlere yıkama, bekletme, ısıtma gibi farklı bir müdahalede bulunduğunu belirtmiştir (Tablo 4).

Yapılan tekli analizlerde pandeminin gerçek ve önemli boyutta olduğunu düşünme; kadınlarda, ülkedeki vaka sayısını takip edenlerde, pandemi öncesi döneme kıyasla el yıkama sıklığı ve stres seviyesi artanlarda, maske kullanımını gerekli görenlerde, doğru maske kullanım davranışı geliştirmiş olanlarda (açık ve kapalı ortamlarda maske kullanımı, maskeyle ağız ve burnu tam kapatma, maskenin iç ve dış yüzeyine temas etmeme, maske kirlendiğinde değiştirme), pandemiye daha bulaşıcı ve öldürücü görenlerde, pandemiyle ilgili önlemlere uyma konusunda kendilerini iyi görenlerde, uygulanan yasakları (hafta sonu/bayram dönemi, 65 yaş üzeri ve 20 yaş altı bireyler için) gerekli bulanlarda anlamlı olarak yüksek ve yasak olduğu için maske kullananlarda anlamlı olarak düşük bulunmuştur. Doğru maske kullanımı; COVID-19 geçiren tanıdığı olanlarda ve maskeyi ağızını ve burnunu tam kapatacak şekilde kullananlarda anlamlı olarak yüksek ve yasak olduğu için maske kullananlarda, maskenin dış yüzeyine temas edenlerde anlamlı olarak düşük bulunmuştur.

Tablo 4. Doğru Maske Kullanımı ve Salgın Algısını Etkileyen Maske Kullanımı ile İlgili Değişkenler

	Toplam n (%)	Doğru Maske Kullanımı Evet n (%)	Hayır n (%)	Pandemi Algısı Var n (%)	Yok n (%)
Doğru maske kullanan	160 (64,0)	-	-	139 (63,5)	21 (67,7)
Kendini “her zaman maske kullanan” olarak tanımlayan	136 (54,4)	92 (57,5)	44 (48,9)	121 (55,3)	15 (48,4)
Maske kullanımını gerekli gören	233 (93,2)	149 (93,1)	84 (93,3)	211 (96,3)***	22 (71,0)
Yasak olduğu için maske kullanan	50 (20)	23 (14,4)	27(30)*	35 (16,0)***	15 (48,4)
Maske kullanım süresi					
4-6 saat	101 (40,4)	64 (40,0)	37 (41,1)	92 (42,0)	9 (29,0)
Gün boyu	100 (40,0)	63 (39,4)	37 (41,1)	86 (39,3)	14 (45,2)
1 günden fazla	49 (19,6)	33 (20,6)	16 (17,8)	41 (18,7)	8 (25,8)
Açık alanda maske kullanan	188 (75,2)	124 (77,5)	64 (71,1)	174 (79,5)***	14 (45,2)
Kapalı alanda maske kullanan	240 (96)	152 (95)	88 (97,8)	213 (97,3)**	27 (87,1)
Özel aracında maske kullanan	110 (44)	66 (41,3)	44 (48,9)	99 (45,2)	11 (35,5)
Toplu taşıma aracında maske kullanan	237 (94,8)	152 (95)	85 (94,4)	209 (95,4)	28 (90,3)
Maskenin kalitesini kontrol eden	152 (60,8)	101 (63,1)	51 (56,7)	136 (62,1)	16 (51,6)
Maske taktığında ağızını ve burnunu kapatan	229 (91,6)	151 (94,4)*	78(86,7)	205(93,6)**	24 (77,4)
Maske takmadan önce ve çıkardıktan sonra ellerini temizleyen	204 (81,6)	131 (81,9)	73 (81,1)	180 (82,2)	24 (77,4)
Takıp çıkarırken maskenin iç ve dış yüzeyine temas etmeyen	191 (76,4)	126 (78,8)	65 (72,2)	172 (78,5)*	19 (61,3)
Maskenin dış yüzeyine temas eden	57 (22,8)	29 (18,1)*	28 (31,1)	46 (21,0)	11 (35,5)
Maske nemlendiğinde değiştiren	161 (64,4)	100 (62,5)	61 (67,8)	143 (65,3)	18 (58,1)
Maske kirlendiğinde değiştiren	227 (90,8)	143 (89,4)	84 (93,3)	203 (92,7)**	24 (77,4)
Kullanılmış maskeyi cep/çanta vb koyan	55 (22)	33 (20,6)	22 (24,4)	47 (21,5)	8 (25,8)
Eve getirilen ürünlere müdahalede bulunan	146 (58,4)	98 (61,3)	48 (53,3)	131 (59,8)	15 (48,4)
Toplam	250 (100,0)	160 (100,0)	90 (100,0)	219 (100,0)	31 (100,0)

MMT: Maske, Mesafe, Temizlik, *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001, Karşılaştırmalarda sütun yüzdesi kullanılmıştır.

Yapılan çoklu analizlerde pandemi algısı; 50 yaş üzeri, pandeminin bulaşıcılığını yüksek bulan, ülkedeki vaka sayısını takip eden ve yasak olmasa da korunmak için maske takmaya gönüllü olan bireylerde anlamlı olarak yüksek saptanmıştır. Doğru maske kullanımı ise COVID-19 geçiren tanıdığı olan ve pandeminin öldürücülüğünü yüksek bulan bireylerde anlamlı olarak fazla bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. Doğru Maske Kullanımı ve Pandemi Algısını Etkileyen Çoklu Değişkenler

	Doğru Maske kullanımı		Pandemi algısı	
	OR (%95 GA)	p	OR (%95 GA)	p
Salgının öldürücü olduğunu düşünen	2,457 (1,404-4,299)	0,002	-	-
Korona geçiren tanıdık varlığı	1,113 (1,005-1,232)	0,040	-	-
Yaş (50 yaş altı- ref/50 yaş üstü)	-	-	4,678(1,221-17,921)	0,024
Türkiye’deki vaka sayısını takip eden	-	-	3,038(1,213-7,612)	0,018
Yasak olmasa da maske takmaya gönüllü olan	-	-	5,428(2,201-13,389)	0,001
Salgının bulaşıcı olduğunu düşünen	-	-	1,217(1,021-1,452)	0,029
Backward Lojistik Regresyon		Backward Lojistik Regresyon		
2log likelihood:307,917		2log likelihood:142,681		
Cox&Snell R squ:0,10		Cox&Snell R squ:0,164		
Nagelkerke R squ:0,10,		Nagelkerke R squ:0,31		
Omnibus Tests of Model		Omnibus Tests of Model		
Coefficients:p<0,05		Coefficients:p<0,001		

TARTIŞMA

Bu çalışmada doğru maske kullanımının; COVID-19’u öldürücü bulma düzeyinden ve COVID-19 geçiren tanıdık varlığından etkilendiği bulunmuştur. Pandemi algısının ise; yaş, ülkedeki vaka sayısını takip etme, uygulanan yasaklar ve COVID-19’u bulaşıcı bulma düzeyinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile pandemi sürecinde doğru maske kullanım sıklığının %64,0 olduğu gözlenmiştir. Literatürde çevrimiçi yapılmış 8505 kişinin katıldığı bilgi-tutum ve davranışın değerlendirildiği bir çalışmada maske kullanım sıklığı %87,9, benzer şekilde yürütülmüş 1179 katılımcılı bir çalışmada ise %83,0 bulunmuştur (Alıcılar ve ark., 2020; Şirin ve ark., 2020). Bu çalışmada oranın düşük olmasının sebebi, maskenin doğru kullanım açısından da değerlendirilmiş olmasıdır. Türkçe literatürde maske kullanımının doğru veya yanlış olarak değerlendirildiği bir araştırmaya rastlanmamasına karşın İtalya’da kişilerin ev dışı doğru maske kullanımının incelendiği bir çalışmada; doğru maske kullanım sıklığı %31,8 bulunmuştur (Cumbo and Scardina, 2021). Maske kullanımı tüm ülkelerde belirli bir seviyeye gelmiş olsa da doğru maske kullanımının sağlanması için durumun tespiti önemlidir.

Yapılan çoklu analizde COVID-19 geçiren tanıdığı bulunan ve pandeminin öldürücülüğünü yüksek bulan bireylerde doğru maske kullanımının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi bu kişilerin, enfeksiyonun seyrine tanıdıklarından birebir şahit olmaları ve öldürücülüğü yüksek bulmaları sebebiyle hayatta kalma güdülerinin; korunma önlemlerine uyma konusunda daha hassas davranmalarına neden olması olabilir.

Toplum içinde pandeminin gerçekte var olmadığını veya önemsiz bir boyutta olduğunu düşünen bireylerin de var olduğu, bu çalışma ile açıkça ortaya konmuştur. Literatürde ise bireylerin gerçekte bir pandemi olup olmadığı konusunda inançlarını sorgulayan pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bu sorgulamanın yapıldığı az sayıdaki çalışmadan biri olma özelliğine sahiptir. Bakıldığında kişilerin pandemi algıları hususunda standart bir ifade kullanılmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda “pandemi önemsenmesi” bazılarında “pandemi risk algısı” ya da “pandemi bilgi-tutum-davranış” gibi ifadelerle değerlendirmeye alındığı görülmektedir (Alıcılar ve ark., 2020; Cihan ve ark., 2020; Şirin ve ark., 2020). Bu durum objektif karşılaştırma yapmayı güçleştirmiştir. Önemsenme ile ilgili bir çalışmada; %7,4 oranında pandeminin gerektiğinden fazla önemsendiğinin düşünüldüğü (Alıcılar ve ark., 2020); yine pandeminin başlarında 3597 kişinin katılımı ile gerçekleştirilen bir çalışmada ise yaklaşık katılımcıların %25,0’ının pandemiye yeterince ciddiye almadığı ve virüs bulaşma riskinden

endişe etmediği gözlenmiştir (Kaplan ve ark., 2020). Bu çalışmada ise “gerçekte bir pandemi yok” veya “önemsiz boyutta” diyenlerin oranı ise %12,4 bulunmuştur.

Yapılan çoklu analizde de açıkça görüldüğü üzere 50 yaş üzeri bireylerde pandeminin gerçek ve önemli boyutta olduğu konusunda görüş bildirimi anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. 81 il için geçerli 21.03.2020 tarihli genelgede “65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlıkları olanların kendi hayatları ve toplum sağlığı açısından ciddi risk oluşturarak salgının yayılmasını; vaka sayısı ve tedavi gereksinimini arttırarak, hayatlarını kaybetmesi riski ile toplum sağlığı ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına sebep olacaktır” şeklinde bu gruptan bireyleri de içine alan bir açıklama mevcuttur (İç İşleri Bakanlığı, 2020a). Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı üzere enfeksiyonun ileri yaş ve kronik hastalığı olan bireyler için morbidite ve mortalitesinin yüksek olmasının, bahsi geçen gruptan bireylerin farkındalığını arttırmış olması nedeniyle olabilir.

Yapılan tekli analizlerde kadınların erkeklere göre pandeminin gerçekliğine daha fazla inandıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu kadınların kaygı ve risk algısının daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalarla tutarlıdır (Bandelow and Michaelis, 2015; C. Wang et al., 2020; Çırakoğlu, 2011). Ancak çoklu analizde bu anlamlılık kaybolmuştur. Bu durum temsiliyet yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. Bu çalışmada gösterilememiş olsa da literatürde cinsiyetin, sağlık anksiyetesini etkilediği ve kadınlarda anlamlı olarak yüksek olduğu gösterilmiştir (Ekiz ve ark., 2020).

Bireylerin pandemi hususundaki inançlarının önlemlere uyma konusundaki davranışlarını şekillendirmesi muhtemeldir. Pandeminin gerçek olmadığını ya da önemsiz olduğunu düşünen bir bireyin, alınacak ve uygulanacak önlemlere uymayarak; kolaylıkla enfeksiyon zincirinin bir parçası olması muhtemeldir. Bu sebeple pandeminin gerçekte var olup olmadığının sorgulanması, pandeminin yayılımını kolaylaştıracak bireysel faktörlerin tespiti açısından önemli olabilir. Öyle ki her ne kadar çoklu analizde anlamlılık kaybolmuş olsa da pandemi gerçekliğine inanan grubun; maske kullanımını gerekli görmesi, yasak olmasa da korunmak için maske takmaya gönüllü olması, doğru maske kullanım davranışları geliştirmiş olması (açık ve kapalı ortamlarda maske kullanımı, maskeyle ağız ve burnu tam kapatma, maskenin iç-dış yüzüne temas etmeme, maske kirlendiğinde değiştirme), COVID-19’u daha bulaşıcı ve öldürücü görmesi, uygulanan yasakları gerekli bulması da bu durumu destekler niteliktedir. Konu hakkında ise standart ifadelerle objektif değerlendirmelerin yapıldığı daha fazla bilimsel çalışmaya ihtiyaç vardır.

Ülkemizde COVID-19 pandemisinin yayılımını önlemeye yönelik; ev dışında maske kullanımının zorunlu olması, mesafe kuralları, hafta sonu/tatil döneminde, 20 yaş altı ve 65 yaş üstü kişilere sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır (İç İşleri Bakanlığı, 2020b). Türkiye’de çevrimiçi ortamda yapılan, sadece katılımcıların görüşlerinin sorgulandığı; ancak davranışın değerlendirilmediği bir çalışmada, evde kalma, hijyen, sosyal mesafe gibi uygulamalar konusunda yöneltilen soruya, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun bu kurallara uyulmasını onayladıkları görülmüştür (Kaplan ve ark., 2020). Bu çalışmada ise uygulanan yasakların gerekliliği farklı olarak derinlemesine incelenmiş; ancak benzer sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların uygulanan yasakları destekleme sebebi; uygulanan kurallara uyulmazsa kalabalık ortamlarda oluşabilecek virüs bulaşının artacağı endişesi olabilir.

Yine aynı grupta, el yıkama sıklığının pandemi sürecinde arttığı saptanmıştır. Yakın çevrede yapılmış başka bir çalışmada el yıkama sıklığının pandemi öncesinde yetersiz olduğu tespit edilmiştir (Ergin ve ark., 2011). COVID-19’dan korunmada hijyen konusundaki önerilerin bu grup üzerinde etkili olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Bulaşıcı hastalıklar toplumda enfeksiyona neden olmasının yanında, ruhsal problemlere de neden olmaktadır (Bozkurt ve ark., 2020). Bu çalışmada pandemiyle birlikte katılımcıların stres seviyeleri artarken, pandeminin önemli boyutta olduğunu düşünenlerin stres seviyelerinin daha fazla arttığı görülmüştür. Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmamızla benzer şekilde pandemi sürecinde stres düzeylerinin arttığı bulunmuştur (Göksu ve Kumcağız, 2020; Kaplan ve ark., 2020). Stres artışının kişiler üzerinde ruhsal, bedensel sorunlar gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmesinin yanında, pandemiyle ilgili kişisel ve toplumsal koruyucu önlemlere daha fazla dikkat edilmesini olumlu etkilemesi de olasıdır. Nitekim bu çalışmada da pandeminin önemli boyutta olduğunu düşünen kişiler; virüsten korunmak için gerekli önlemleri daha çok uygulamışlar, toplumsal yayılımın engellenmesi için alınan önlemleri daha çok desteklemişler, ülkedeki vaka sayılarını daha çok takip etmişlerdir.

Yapılan çoklu analizde Türkiye’deki vaka sayılarını günlük takip edenlerin, pandemi algısı da anlamlı yüksek bulunmuştur. Ülkedeki pandemiyle ilgili güncel son rakamları takip etmeleri bu grubun; pandemi konusunda duyarlı ve konuyla ilişkili bilgi açlığı içerisinde olmalarından kaynaklanmış

olabilir. Nitekim hastalığın bulaşıcılık düzeyi, hangi yollarla olduğu, şu ana kadar kaç kişide görüldüğü, ölüm oranları gibi parametrelerin duyarlı bir bireyce merak edilmesi pek tabidir. Bu doğrultuda gerçekte bir pandemi olduğuna inanan grubun, hastalığın bulaşıcılığını anlamlı olarak daha yüksek puanlamış olması da bunu desteklemektedir. Ancak bu durum bireyleri yanlış bilgi ve uygulamalara da açık hale getirmektedir. Dolayısıyla bu duruma neden olabilecek kaynaklara karşı önlem almanın önemi gündeme gelmektedir. Bireylerin bu süreçte ihtiyaç duyacağı bilgi gereksinimin; en doğru kaynaktan, açık ve güvenilir şekilde karşılanmasına duyulan ihtiyacın önemi dolayısıyla “infodemi” kavramı karşımıza çıkmaktadır (WHO, 2020c). Dünya Sağlık Örgütü Başkanının bir açıklamasında yalnızca “pandemi” ile değil “infodemi” ile yani hızla yayılan yalan haberlerle de savaşım içinde olduklarını dile getirmiş olması konunun önemini gözler önüne sermektedir (WHO, 2020d). Bu konu toplumda korku ve panik ortamına zemin hazırlayabilir ve bireylerin teşhiste gecikme ve dayanağı olmayan yanlış uygulamalara sevkine neden olabilir. Konunun ilgililerince gerekli düzenleme ve yaptırım mekanizması ile bunun önlenmesi önerilmektedir.

Maske kullanım durumunun, veri toplama sırasında katılımcının anlık durumu değerlendirilerek doğru olup olmadığına karar verilmiş olması, çalışmanın kısıtlılıklarından birisi olabilir. Çünkü bireylerin iş yaşamlarında veya sosyal ortamlarındaki maske kullanımları hakkında bilgi vermemektedir. Bu doğrultuda, maske kullanım davranışının bireylerin yaşam alanlarında, zamana yayılarak izlenilmesi daha sağlıklı bir değerlendirme sağlayacaktır. Literatüre kişi beyanına dayanan maske kullanım yüzdelere göre daha ziyade bireysel doğru kullanımın, gözlem ile değerlendirildiği çalışmaların kazandırılmasına ihtiyaç vardır. Böylece maske kullanımının, enfeksiyon bulaşından korunmadaki etkinliği daha doğru değerlendirilebilir. Ayrıca örneklem seçiminde olasılıksız yöntem kullanılmış olunması, sonuçların evrene genellenmesinde göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmanın güçlü yönü ise bulaş riskine rağmen online bir platformdan kişilerin beyanı ile değil, gözlem altında gereken verilerin toplanabilmiş olması gösterilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışmada doğru maske kullanımının; COVID-19’u öldürücü düzeyde görmekten ve COVID-19 geçiren tanıdığa sahip olmaktan etkilendiği gözlenmiştir. pandemi algısını etkileyen faktörler ise; yaş, ülkedeki vaka sayısını takip etme, uygulanan yasaklar ve COVID-19’u bulaşıcı bulma düzeyi olarak tespit edilmiştir.

Yine de araştırma bölgemizde maske kullanımı yüksek bulunmuşsa da doğru maske kullanımı yeterli düzeyde değildir. Buna karşın kişilerin pandemi algısının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Doğru maske kullanımının daha rasyonel değerlendirilebilmesi içinse kişilerin çalışma ortamlarında ve sosyal yaşamlarında gözlemsel takibinin yapılması gerekmektedir. Pandemi algısı yüksek olan bireylerin koruyucu önlem uygulamaları ile ilgili doğru bilgi kaynaklarına erişimi kolaylaştırılmalı ve yanlış bilgi ve yönlendirilmelerden korunabilmesi adına da bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi yaptırımlarla desteklenmelidir. Pandemi algısı düşük olan kişilerin de pandemi ve korunma önlemlerine uyma konusunda bilinç ve farkındalıklarının artırılmasına yönelik eğitimler, projeler ve gerekli hallerde yaptırımlarla istendik davranış desteklenmelidir.

Çıkar Çatışması

Bu çalışmada, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkıları

Plan, tasarım: Ö.Ö. ; **Materyal, metot ve veri toplama:** Ö.Ö, K.B., B.Ç., A.Y.U., M.G.; **Analiz ve yorum:** Ö.Ö. K.B., B.Ç., A.Y.U., M.G.; **Yazım ve eleştirel değerlendirme:** Ö.Ö., A.N.K., E.U.

KAYNAKLAR

- Alıcılar, H. E., & Çöl, M. (2020). COVID-19’dan korunmada etkili yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi COVID-19. Ankara Üniversitesi Basımevi, 79-83.
- Alıcılar, H.E., Güneş, G., Çöl, M. (2020) Toplumda COVID-19 pandemisiyle ilgili farkındalık, tutum ve davranışların değerlendirilmesi. ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi., 5, 1-16.
- Aşkin, R., Bozkurt, Y., & Zeybek, Z. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 304-318.
- Bandelow, B., & Michaelis, S. (2022). Epidemiology of anxiety disorders in the 21st century. Dialogues in Clinical

- Neuroscience.
- Cihan, E., Pirinççi, C. Ş., Gerçek, H., Ünüvar, B. S., & Demirdel, E. (2020). The knowledge levels, preventive behavior and risk perception on COVID-19 of the healthcare students in Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 342-347.
- Cumbo, E., & Scardina, G. A. (2021). Management and use of filter masks in the “none-medical” population during the Covid-19 period. *Safety Science*, 133, 104997.
- Çirakoğlu, O.C., (2011). Domuz Gribi (H1N1) Salgınıyla ilişkili algıların, kaygı ve kaçınma düzeyi değişkenleri bağlamında incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26 (67):49-64.
- Dikmen, A. U., Kına, M. H., Özkan, S., & İlhan, M. N. (2020). COVID-19 epidemiyolojisi: Pandemiden ne öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4, 29-36.
- Eikenberry, S. E., Mancuso, M., Iboi, E., Phan, T., Eikenberry, K., Kuang, Y., ... & Gumel, A. B. (2020). To mask or not to mask: Modeling the potential for face mask use by the general public to curtail the COVID-19 pandemic. *Infectious Disease Modelling*, 5, 293-308.
- Ekiz, T., İlman, E., Dönmez, E. (2020). Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile Covid-19 salgını kontrol algısının karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1):139-154.
- Erfani, A., Shahriarirad, R., Ranjbar, K., Mirahmadizadeh, A., & Moghadami, M. (2020). Knowledge, attitude and practice toward the novel coronavirus (COVID-19) outbreak: a population-based survey in Iran. *Bull World Health Organ*, 30(10.2471), 10-2471.
- Ergin, A., Bostancı, M., Önal, Ö., Bozkurt, A. İ., & Ergin, N. (2011). Evaluation of students' social hand washing knowledge, practices, and skills in a university setting.
- Göksu, Ö., & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 Salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Güreşçi, M. (2020) COVID-19 Salgınında Türkiye’de kriz yönetimi iletişimi: T.C. Sağlık Bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 53-65.
- Isparta il hıfzıssıhha kurulu. (2020, 18 Haziran). Hıfzıssıhha kurul kararı covid-19 hastalığının yayılmasına karşı alınması gereken önlemler (zorunlu maske kullanımı). 22.03.2021 tarihinde <http://isparta.gov.tr/hifzissihha-kurul-karari-18062020-57-covid-19-hastaliginin-yayilmasina-karsi-alinmasi-gereken-onlemler-zorunlu-maske-kullanimi> sitesinden erişildi.
- İç İşleri Bakanlığı. (2020a). 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olanlara sokağa çıkma yasağı genelgesi. 01.04.2021 tarihinde www.icisleri.gov.tr sitesinden erişildi.
- İç İşleri Bakanlığı. (2020b). Koronavirüs ile mücadele kapsamında yeni kısıtlama ve tedbirler genelgeleri. 31.03.2021 tarihinde www.icisleri.gov.tr sitesinden erişildi.
- Kaplan, H., Sevinç, K., & İşbilen, N. (2020). Doğal afetleri anlamlandırma ve başa çıkma: Covid-19 salgını üzerine bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- MacIntyre, C. R., & Chughtai, A. A. (2020). A rapid systematic review of the efficacy of face masks and respirators against coronaviruses and other respiratory transmissible viruses for the community, healthcare workers and sick patients. *International Journal of Nursing Studies*, 108, 103629.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). Halka yönelik bilgilendirme. 22.03.2021 tarihinde <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66259/halka-yonelik.html> sitesinden erişildi.
- Sancak, M., & Çöl, M. (2020). Türkiye’de COVID-19 pandemisinin kronolojik olarak incelenmesi. *COVID-19* (ss. 201-217). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şirin, H., Ketrez, G., Ahmadi, A. A., Arslan, A., Altunel, E., Güneş, İ. S., ... & Hasde, M. (2020). Community approach towards COVID-19 in Turkey: one month after the first confirmed case. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 77(4), 381-398.
- Ticaret Bakanlığı. (2020, 7 Mayıs). Cerrahi maskelerin satışına ilişkin basın açıklaması. 22.03.2021 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/haberler/cerrahi-maskelerin-satisina-iliskin-basin-aciklamasi> sitesinden erişildi.
- U. S. News & World Report. (2020, March 18). The global effort to tackle the coronavirus face mask shortage. 22.03.2021 tarihinde <https://www.usnews.com/news/best-countries/articles/2020-03-18/the-global-effort-to-tackle-the-coronavirus-face-mask-shortage> adresinden erişildi.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729.
- Wang, J., Pan, L., Tang, S., Ji, J. S., & Shi, X. (2020). Mask use during COVID-19: A risk adjusted strategy. *Environmental Pollution*, 266, 115099.
- Wang, M. W., Zhou, M. Y., Ji, G. H., Ye, L., Cheng, Y. R., Feng, Z. H., & Chen, J. (2020). Mask crisis during the COVID-19 outbreak. *Eur Rev Med Pharmacol Sci*, 24(6), 3397-3399.
- WHO. (2020a). COVID-19 Dashboard. 22.03.2021 tarihinde <https://covid19.who.int/> adresinden erişildi.
- WHO. (2020b, December 1). Mask use in the context of COVID-19: interim guidance. 22.03.2021 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/337199> adresinden erişildi.

- WHO. (2020c, July 7). Subject in Focus: Developing trans-disciplinary science: infodemiology, the science behind infodemic management. 01.04.2021 tarihinde https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2 sitesinden erişildi.
- WHO. (2020d, February 15). Munich security conference. 01.04.2021 tarihinde <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference> sitesinden erişildi.
- Wikipedia. (2020). Protests over responses to the COVID-19 pandemic. 22.03.2021 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Protests_over_responses_to_the_COVID-19_pandemic sitesinden erişildi.